

**СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА ЗА ЛИЦА ОТ ГЛАГОЛНА
ОСНОВА (NOMINA AGENTIS) В ДИОНИСИЕВИЯ ПРЕВОД НА
АНТИЮДЕЙСКИТЕ СЛОВА НА ЙОАН ЗЛАТОУСТ**

Петя Карамфилова
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

**AGENT NOUNS (NOMINA AGENTIS) IN DIONYSIUS“
TRANSLATION OF JOHN CHRYSOSTOM“S ANTI-JUDAIC
HOMILIES**

Petya Karamfilova
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

John Chrysostom“s homilies *Against the Jews* are part of the author“s rich heritage which belongs to the homiletic genre. They are part of the Slavic version of the collection containing Chrysostom“s homilies and sermons called „Margarit“ which appeared in the 14th century. The study focuses on the agent nouns (nomina agentis) registered in the translation of John Chrysostom“s anti-Judaic homilies. The word formation process, the semantics of the lexemes and their relation to the original Greek words are traced back. The place of a particular lexeme in the vocabulary of the Bulgarian language is highlighted diachronically by examining the use of the lexeme in numerous Old Bulgarian and Middle Bulgarian written records.

Key words: agent nouns, word formation, semantics, homily, John Chrysostom

Цикъла от осем хомилии, обединени под надслова „Против юдеите“ (на гръцки език Λόγοι κατά Ἰουδαίων), Йоан Златоуст произнася в качеството си на презвитер от амвона на големия храм в Антиохия през есента на 386 (първите три слова) и есента на 387 година (следващите пет). Надсловът „Против юдеите“ обаче дава доста ограничена представа за съдържанието на хомилиите. В тях патосът на проповедника е насочен срещу юдеите, но и към онези представители на собственото му паство, които не се еманципирали от юдеите и

продължавали да посещават синагогите, да участват в юдейските празници, да спазват юдейския пост.

Съдържанието на хомилиите ги прави актуални за българската действителност през XIV век¹ и вероятно заради това те стават част от превода на сборника със Златоустови слова *Маргарит*, който се появява по онова време. Смята се, че негов преводач е книжовникът Дионисий (Ангелов 1980: 54 – 62; Спасова 2009: 423 – 433). Името му се споменава в приписка, която присъства в няколко преписа на *Маргарит*². На Дионисий, който притежавал изключителни способности като преводач от гръцки на български език, отделя място и патриарх Калист в „Житие на Теодосий Търновски“ (Златарски 1904: 18).

Преводът на Дионисий оформя състава на славянската версия на книгата *Маргарит*, която обединява в себе си 30 Златоустови слова и има множество по-късни преписи. Славянският *Маргарит* съдържа шест от осемте антиюдейски слова, като второто и третото, представени в изданието на гръцкия текст в *Patrologiae graeca*, липсват (Мин 1862)³.

Обект на изследователски интерес в това проучване са производните съществителни имена за лица от глаголна основа (*nomina agentis*), които са регистрирани в превода на антиюдейските слова на Йоан Златоуст. Проследяват се словообразователните особености и семантиката на лексемите, отношението им към изходните гръцки думи. За да се открие мястото на съответната лексема в речниковия фонд на българския език в диахронен план, се разглежда употребата ѝ в съпоставка с класическите старобългарски паметници; с творби на някои старобългарски писатели (Климент Охридски, Йоан Екзарх, Презвитер Козма, Петър Черноризец); с преводни произведения от старобългарската епоха (Симеонов сборник, Историческа палея, Пророчески книги, Паренесис на Ефрем Сирий); със съчинения от XII и XIII век (Народно житие на Йоан Рилски, Борилов синодик). Прави се съпоставка и с близки по време на Дионисиевия превод ръкописи (Манасиева хроника, слова на Авва Доротея, съчинения на Евтимий

¹ През 1360 г. в Търново се провежда църковен събор, насочен срещу евреите. Сведения за това събитие ни дава „Житие на Теодосий Търновски“ от патриарх Калист (Златарски 1904: 19 – 27).

² В Загребския сборник на Владислав Граматик от 1469 г.; в ръкописен сборник от XV в., № 155, от сбирката на Академичната библиотека в Букурещ; в Рилския ръкопис, XVI в., № 3/8, от сбирката на Рилския манастир; в ръкопис № 45, Народна библиотека на Сърбия, Плевля.

³ Това издание се използва за сравнение с гръцкия оригинал на словата понататък в проучването.

Търновски, Григорий Цамблак, Киприан). За сравнение с паметници, отразяващи по-късни етапи от развитието на езика, се използват и някои по-общи лексикографски трудове⁴.

Материалът за проучването е ексцерпиран от ръкопис № F. I. 197 от РНБ (№ F. I. 59 от сбирката на граф Ф. А. Толстой по описа на Калайдович и Строев (Калайдович, Строев 1825: 29), който съдържа 297 л. и включва *Маргарит* (до л. 272) и допълнения. Антиюдейските слова са разположени от л. 50а до л. 130а.

Съществителните имена за производители на действие (*nomina agentis*), регистрирани в антиюдейските слова, са образувани със суфикси -тель, -ць, -никъ и някои по-редки форманти, като -ица, -тьрь, -ыка.

Най-многобройна е групата на образуванията с наставка -тель. Тя включва 48 словоупотреби на 17 лексеми. От тях еднокоренни са 13, а 4 са сложните думи. С най-висока честота на употреба е лексемата съвѣдѣтель, която присъства в текста 17 пъти, следва прѣродитель с 8 употреби. Шест лексеми са с по една употреба.

В настоящата работа представянето на отделните лексеми става по азбучен ред с броя употреби, всички значения, гръцкото съответствие (или съответствия) и текст за илюстрация. След това се отделя внимание на разпространението на съответната лексема в ръкописите, които се използват за съпоставка. Първо се разглеждат еднокоренните думи, а след това – сложенията.

гѣвитель, -ла м. (2) погубител, разрушител λυμεών, ὀλέθριος: како же не въ послѣднѣихъ тѣ ѿ врагѣ цркви въмѣнитъ, ѿ съпостата възнепѣдѣтъ ѿ гѣвитель (λυμεών) (62б); ꙗко ѿпѣстилъ єси мѣжа гѣвитель (ὀλέθριον) ѿ ржкѣ твоѣю дѣша твоѣ въ мѣсто дѣшѣ єго (65а) (3 Цар. 20: 42). От КСП – в СинПс, Клоц, Супр (за гр. ὀλέθριος). В SJS – в текстове на Псалтира (Пс.1:1) – Пог, Бол, Пар (за гр. λοιμός); на Апостола – Христ, Слепч, Шишат (за гр. ὀλοθρευτής); в ГригПар (за гр. λοιμός). У Срезн – в СинПат11в, ПандАнт11в, ГрНаз11в. (за гр. ὀλέθριος). Налице в Симсб, ЙЕШест, ЙЕБог, ЙЕСл, ЕфрС, МанХр, ЕвтТ.

дѣлатель, -ла м. (1) който прави/върши нещо ἐργάτης: влюдѣте ψυѣ, павелъ ѿ нихъ рече. влюдѣте злыж дѣлателъ. (ἐργάτας) (51б) (Флп. 3:2). От КСП – в Зогр, Мар, Асем, Сав, Супр (за гр. ἐργάτης); Боян, Ен, СинЕвх. В SJS – в текстове на Апостола – Слепч, Христ, Шишат за гр. ἐργάτης; в ГригПар за гр. τέκτων. У Срезн – в Изб1073, Ефркрм, ГАмарт (но с др. гр.

⁴ Списък на паметниците и изданията, които се използват за съпоставка, е обособен след библиографията в раздела *Източници*.

сътв.). Налице в КлОхр, Симсб, ЙЕШест (ἐργάτης), ЕфрС (ἐργάτης), ПрКоз, Прор, ИПал, МанХр, Дор (ἐργάτης), ЕвтТ, ГЦЖСтД, ГЦПСЕ, ГЦМЙН, ГЦЙоКр, МПКипр.

жѣтель, -ѣ м. (2) жѣтвар θεριστής: ѡ жѣтеле (θερισται) же такоже прѣ мнозѣми днѣми, ѡ срѣпы ѡстрѣтъ· и гѣмно готовѣтъ· ѡ волы ѡ колѣ (64а). От КСП – в Зогр, Мар, Унд (за гр. θεριστής). Налице и в Симсб, ЕфрС (за гр. οἱ ἀμήσοντες), Прор (θεριστήс), МанХр.

именоватѣль, -ѣ м. (1) даващ името си, епоним ἐπώνυμος: сѣце въ мѣсто ѡсѣфа снове єго манасѣ ѡ ѣфремь, двѣма племеньма вышж ѡменовѣтеле (ἐπώνυμοι) (108б). Лексемата е хапакс.

настоѣтель, -ѣ м. (1) ръководител, надзорник ἐπιστάτης: ѡнъ же ѡ ѡмѣнѣ ѡстыци· ѡ настоѣтеле (ἐπιστάτας) посла дже ѡ великаго науальства (89а). Липсва в КСП. У Микл – в Номоканон XVI в., Слова на Исак Сирий XV в. (за гр. ἐπιστάτης). Лексемата е налице в Дор (ἐπιστάτης), ГЦЖСтД.

обличѣтель, -ѣ м. (2) обвинител, изобличител ἔλεγχος, κατήγορος: ѡ въ проуєє ѡбличѣтель (ἔλεγχος) ѡ сѣвѣтель ѡ ѡнѣ злобы ѡ бжѣаго сѣда жезль ѡнъ· (99б); какво збо тѣ єсть здравѣе, єгда вънатрѣ таковыж ѡмамы ѡбличѣтеле (κατηγόρους) (124а). От КСП – в Клоц (за гр. κατήγορος), Супр (κατήγορος и ἔλεγχος). Лексемата е налице и в КлОхр, ЕфрС (за гр. ἔλεγχος).

послѣшатель, -ѣ м. (1) слушател ἀκροατής: нж понеже толика пѣваѣтъ глѣти, ѣлика мощно єсть приѣмати послѣшателю (τὸν ἀκροατήν) (112а). Липсва в КСП. У Срезн – в ПандАнт11в. (ἀκροατής). Налице в БорСнд (за гр. ἀκροατής) и у ЕвтТ.

прѣдѣстатель, -ѣ м. (3) предводител, ръководител простѣтѣс: ѡко хс не льстецѣ въ· нж сѣсѣ ѡ влѣтъ ѡ шѣдитѣль ѡ прѣстатель (простѣтѣс) жизни нашеж·(77а). Липсва в КСП. У Срезн – в Сб1076, Мин 1096, Ефркрмч, Никпанд, Мин1097. Налице и в ПЧерн, БорСнд, МанХр, ЕвтТ, ГЦЖСтД.

прѣродитѣль, -ѣ м. (8) прародител πρόγονος: тѣмъ же дѣце не би менша и выль дѣвѣамъ прѣродитѣль (πρόγονος) левѣинъ ѡ мелѣхѣседека, не би ѡнъ сего вѣвилъ (110б). Липсва в КСП. В SJS – в Христ, Охр, Шишат. У Срезн – в ГАмарт. Лексемата е налице и в МанХр, ГЦМЙН.

родитѣль, -ѣ м. (1) родител γονεύς: сѣце дѣдрѣжитѣль проповѣднаа сила ѡко ѡцѣмъ сѣны прѣзирати· ѡ мѣтрѣмъ дѣщера· ѡ родителемъ (γονεῖς) дѣти (77б). От КСП – в Зогр, Мар, Асем, Супр (γονεύς); също и в Сав, Боян, СинЕвх, Рил. В SJS – в Христ, Слепч, Шишат (γονεύς), Устркрмч13в., Беседи на Гр. Велики. У Срезн – в ЙЕБог, ГАмарт, ПандАнт11в, Ефркрмч (γονεύς). Налице в КлОхр, Симсб, ЙЕБог (γονεύς), ЙЕШест (γονεύς), ЕфрС (γονεύς), ПрКоз, ИПал, МанХр, Дор (γονεῖς), ЕвтТ, ГЦМЙН, МПКипр.

сѣвѣдѣтель, -та м. (17) свидетел μάρτυς: ѡ бѣ проуеѣ ѡбличитель ѡ сѣѣтель (μάρτυς), ѡ ѡнѣ зловы ѡ бѣжѣго сѣда жезль ѡнѣ (99б). От КСП – в Зогр, Мар, Асем, Сав, СинПс, Клоц (μάρτυς). В SJS – в Пог, Бол, Лобк, Пар, Охр, Мак, Слепч, Шишат (μάρτυς). У Срезн – в ПатСин11в, Златостр12в, ПандАнт11в, ГАмарт. Лексемата е налице и в Симсб, ЙЕБог (μάρτυς), ЕфрС (μάρτυς), Прор, ИПал, ЕвтТ, ГЦПСЕ.

ѡчитель, -ла м. (3) учител διδάσκαλος: ѡнѣ же ѡставленъ вывъ много пожити лѣ въ ѡно врѣмѣ, ѡчитель (διδάσκαλος) срѣтажцимъ ѣго въ вѣсѣмъ (117а). От КСП – в Зогр, Мар, Асем, Охр, Боян, СинЕвх, Клоц, Супр. В SJS – в Христ, Охр, Слепч, Шишат, Похвално слово за Кирил от Климент, Житие на Кирил, Усткрмч, Беседи на Гр Велики. У Срезн – в ГрНаз11в, ПандАнт11в, Ефркрмч, ЙЕБог. Налице и в КлОхр, Симсб, ЙЕБог (διδάσκαλος), ЙЕШест (διδάσκαλος), ЕфрС (διδάσκαλος), ЙЕСл, ПрКоз, ИПал, БорСнд, МанХр, Дор (διδάσκαλος), ЕвтТ, ГЦНадгрКипр, ГЦЙоКр, МПКипр.

ѡдитель, -та м. (1) защитник, закрильник κηδεμὼν: ѡко х̄с не льстець вѣ нж с̄с̄ь ѡ влѣтль ѡ ѡдитель (κηδεμὼν) ѡ прѣстатель жизни нашеж. (77а). Лексемата е хапакс.

Към тази лексико-семантическа група се отнасят и няколко сложни думи:

благодатель/благодѣтель, -та м. (3)⁵ благодетел εὐεργέτης: ѡце во врази ѡстинѣ сытость не приѣмлатъ х̄лаще влѣтль (50б). В КСП – благодатель – в Мар (за гр. εὐεργέτης); благодѣтель – в Зогр, Клоц, Супр (гр. εὐεργέτης). У Срезн – благодатель – в НикПанд; благодѣтель – в ГрНаз11в. Налице в ЙЕШест (εὐεργέτης), ЕфрС (εὐεργέτης), МанХр (благодѣтель), Дор (благодѣтель – εὐεργέτης), ЕвтТ (благодатель и благодѣтель), ГЦ (благодатель и благодѣтель)⁶.

всѣдръжителъ, -та м. (1) всемогъщ бог, всѣдръжител παντοκράτωρ: ѡце прѣимж ѡ вѣ лица ваша глеть гѣ всѣдръжителъ (90а) (Мал. 1:9, 11 – 12). В КСП – в СинЕвх, Супр (за гр. παντοκράτωρ). У Срезн – в ПандАнт11в, Изб1073 (παντοκράτωρ). Налице и в КлОхр, Симсб, ЕфрС, Прор, ЕвтТ, ГЦ.

гробокопателъ, -та м. (1) грабител на гробове τυμβωρύχος: ѡво ѡ разбоѡници по ревромѣ стрѣжкими выважтъ, ѡ гробокопателе ѡ чарѡдѣ (65б). Липсва в КСП. В SJS – в Устюжка кормчая XIII в. У Срезн – в Дубенски сб. XVI в. У Микл – в Патерик на Йоан Синайски XV в., Номоканон XVI в., Хомилии на Йоан Златоуст по ръкопис от 1574 г. (за гр. τυμβωρύχος).

⁵ Лексемата е съкратена и в трите случая, разглеждат се и двата варианта.

⁶ Данни за сложните думи у Цамблак черпим от изследването на М. Спасова (вж. Спасова 1999).

От еднокоренните лексеми 7 са налице и в КСП – гѣвитель, дѣлатель, жѣтель, обличитель, родитель, съвѣдѣтель, ѣчитель. Част от тях – дѣлатель, родитель, съвѣдѣтель, ѣчитель – са с висока честота на употреба в старобългарските ръкописи и могат да бъдат отнесени към общоупотребителната лексика (Спасова 1999: 251)⁷. В антиюдейските слова посочените лексеми са употребени с познатите от книжовната традиция значения и предават съответно гръцките лексеми ἐργάτης – дѣлатель, γονεύς – родитель, μάρτυς – съвѣдѣтель, διδάσκαλος – ѣчитель. Същото се отнася и за жѣтель и обличитель, които не се отличават с висока честота на употреба в КСП. В Златоустовите слова те са употребени с обичайните си значения – „жътвар“ и „обвинител“, и предават съответно гръцките лексеми θεριστής – жѣтель; ἔλεγχος и κατήγορος – обличитель.

С думата гѣвитель – „погубител, разрушител“ – в антиюдейските слова са преведени две гръцки лексеми – λυμεών и ὀλέθριος. В ръкописите, съдържащи текста на Псалтира (СинПс, Пог, Бол, Пар), гѣвитель се появява при превода на Пс. 1:1 и предава гръцкото съществително име λοιμός, а в текстовете на Апостола (Христ, Слеч, Шишат) – за гр. ὀλοῦρευτής. В част от ръкописите, които се използват за съпоставка, са налице случаи на предаване на гръцкото прилагателно име ὀλέθριος чрез гѣвитель, но липсват примери, при които гѣвитель да превежда съществителното λυμεών. В Супр тази гръцка дума е преведена с прилагателното име пагѣвнѣ. Предаването на λυμεών с гѣвитель в антиюдейските слова вероятно се основава на общност на основното значение на гръцките лексеми, а именно „този, който погубва, разрушава“.

Лексемата прѣродитель – „прародител“ – предава гръцкото съществително πρόγονος и не е регистрирана в КСП. По мнението на Ефимова тя „достатъчно надеждно се възстановява“ като част от техния речников фонд (Ефимова 2006: 185). В подкрепа на това твърдение се посочва наличието в Супр на производното прилагателно прѣродительнѣ (за гр. προγονικός), а също и присъстието на прѣродитель в старите апостолски текстове – Охр и Шишат (Ефимова 2006: 185). Лексемата се среща в някои по-късни преводни текстове, където също предава гр. πρόγονος.

⁷ Приема се представеното в едно проучване на М. Спасова схващане, че общоупотребителни са лексемите, които в паметниците до XI в. се срещат повече от 15 пъти.

Лексемите *настоѣтѣль*, *послѣшатѣль*, *прѣдѣстатѣль* липсват в КСП. И трите са мотивирани от префигиранни глаголи – *настоѣти*, *послѣшати*, *прѣдѣстати*, които са регистрирани в КСП. Лексемата *настоѣтѣль* – „ръководител, надзорник“ – предава гр. ἐπιστάτης и се среща в малко на брой и сравнително късни паметници. В малко на брой ръкописи е регистрирана и думата *послѣшатѣль* – „слушател“, която предава гр. ὀκροατής. Единствено *прѣдѣстатѣль* – „предводител, началник“ – за гр. простάτης, има по-широка употреба в ръкописите.

Две от образуванията с помощта на суфикс *-тѣль* лексеми, регистрирани в антиюдейските слова, не се срещат в нито един от текстовете, които се използват за съпоставка. Лексемата *именоватѣль* има значение „даващ името си, епоним“ и е превод на гр. ἐπώνυμος. Мотивиращата му дума е глаголет *именовати* – „назовавам, именувам“, който присъства в антиюдейските слова, в някои КСП и редица по-късни ръкописи. Другият хапакс е лексемата *щадитѣль* – „защитник, закрилник“, която предава гр. κηδεμών. В антиюдейските слова е налице мотивиращият глагол *щадѣти* – „пазя, щадя“, който е регистриран в Супр и в някои по-късни паметници.

По-голямата част от сложните думи, образувани със суфикс *-тѣль*, са познати на книжовната традиция. От КСП *благодѣтѣль* е налице в Мар, а *благодѣтѣль* – в Зогр, Клоц, Супр. И двете думи калкират гръцката εὐεργέτης. Лексемата *всѣдръжитѣль* е налице в СинЕвх и Супр и е калка на гр. παντοκράτωρ. Лексемите представят утвърдените модели на калкиране на структуроопределящия първи компонент – *благо-* предава гръцкото εὐ-, а *всѣ-* предава παντο-. Вторите компоненти, определяни като „семантическо ядро на сложението“ (Цейтлин 1986: 152), липсват като самостоятелни думи в старобългарския език.

Лексемата *гровокопатѣль* – „грабител на гробове“ – калкира гр. τυμβωρύχος. В КСП не се среща. Те изобщо не познават модел на композитума с първи компонент *грово-*. Вторият компонент на сложната дума липсва като самостоятелна дума в езика. Лексемата *гровокопатѣль* се среща сравнително рядко в ръкописите.

В проучването си върху старобългарската лексика Р. Цейтлин разделя лексемите, образувани със суфикс *-тѣль*, в семантично отношение на две основни групи: „обозначаващи действащото лице спо-

ред неговото постоянно занятие, постъпки, професия и обозначаващи действащото лице според неговите характерни постъпки, действия“ (Цейтлин 1986: 150 – 151). Регистрираните в антиюдейските слова думи, образувани с този суфикс, се вписват в тази класификация, като към първата група отнасяме: дѣлатель, жатель, настоятель, прѣдѣстатель, прѣродитель, родитель, ѹчитель; а към втората – гѹвитель, именователь, обличитель, послѣшатель, съвѣдѣтель, ѿадитель.

Смята се, че лексемите, образувани с този формант, се отличават с книжен характер. Разпространени са в книжовните славянски езици, но рядко се срещат в народните говори (Цейтлин 1986: 155). Разпространението в славянските езици се обяснява с влиянието на старобългарската и църковнославянската литература.

Лексико-семантичната група на имената за лица, образувани със суфикс -ѹць, в антиюдейските слова е представена с 18 словоупотребии на 12 лексеми. Образуванията от глаголна основа са общо 9, като три от тях са сложни думи. С най-голяма честота е лексемата лѣстьць с 6 употреби, следва страдальць – с две. Останалите лексеми са употребени само по веднѣж.

кѹпць, -а м. (1) търговец ἔμπορος: не во ми патрѣархы сѣж рѣши· крѣемники· кѹпѣцѣ (τοὺς ἔμπορους)· законопрѣстѣпленѣа пльныж (98а). От КСП – в Зогр, Мар, Сав, Асем, Клоц, Супр (за гр. ἔμπορος). В SJS – в Беседи на Гр. Велики. У Срезн – в ГрНаз11в. Налице и в ЙЕБог (ἔμπορος), ЙЕШест (ἔμπορος), ЕфрС (ἔμπορος), ПрКоз, МанХр, Дор, ГЦПСЕ, ГЦНадгрКипр.

ловць, -а м. (1) ловец κυνηγέτης: вьнегда же тѣк ѣмше ловци (οἱ κυνηγέται) вь грады приведѣтъ (92а). От КСП – в Зогр, Мар, Асем, Сав (за гр. ἄλιεύς); Супр (гр. λυκότηρ). В SJS – в Мак (за гр. ἄλιεύς). У Срезн – в Изб1073, Мин1097, ПандАнт11в. (за гр. θηρευτής). Налице и в Симсб, ЕфрС, ИПал, НЖЙР, МанХр, Дор.

лѣстьць, -а м. (6) измамник, съблазнител πλάνος: кыи лѣстецъ (πλάνος) толики вьсѣдѣ по вьселенѣи црѣквы притажа· (77а). От КСП – в Зогр, Мар, Асем, Супр (за гр. πλάνος). В SJS – в Христ, Охр, Слепч, Шишат, Мак (πλάνος). У Срезн – в ЙЕБог, Никпанд, ГАмарт (πλάνος). Налице и в КлОхр, ЙЕБог (πλάνος), ЙЕШест, ЕфрС (πλάνος), ПрКоз, МанХр.

пришьльць, -а м. (1) пришелец, чужденец πάροικος: вѣды вѣжѣ ꙗко пришльци (πάροικον) вѣдѣтъ сѣма твое рѣ вь земли не своѣи (79б). От КСП – в Зогр, Мар, Асем, СинПс (за гр. πάροικος). В SJS – в Пог, Бол, Лобк, Пар, ГригПар (πάροικος), Охр, Мак, Шишат, Христ, Слепч (с др. гр. съотв.). У Срезн – в Златостр. Налице и в Симсб, ЕфрС (πάροικος), ПрКоз, Прор, ИПал, ГЦПСЕ.

страдалецъ, -а м. (2) страдалец, мъченик ἀθλητής: хѣвъ рабѣвъ вѣренъ мжжъ • страдѣецъ (ὁ ἀθλητής) влѣоуьстѣа•(124б). Липсва в КСП. В SJS – в Мак (за гр. ἀθλοφόρος). У Срезн – в ЕфрС13в, Мин1096, ПандАнт11в (за ἀθλητής). Налице и в ЕфрС (ἀθλητής), МанХр, ЕвтГ, ГЦЖСтД, ГЦПСЕ, ГЦМЙН.

творецъ, -а м. (1) творец, създател ποιητής: тѣло врагюѣши • ꙗко да дѣшж погѣвиши; коль добра твоя кѣплѣ • твѣрѣца (τὸν ποιητήν) тѣлеси прогнѣ-ваѣши бѣ (60б). От КСП – в СинЕвх, Клоц, Супр. В SJS – в Христ, Слепч, Охр, Шишат (ποιητής). У Срезн – в Изб1073, ГрНаз11в, ЙЕБог, ЙМалала, ГАмарт. Лексемата е налице и в Симсб, ЙЕБог, ЙЕШест, ЕфрС, ЙЕСл, ПрКоз, Прор, ИПал, БорСнд (ποιητής), МанХр, ЕвтГ.

Сложните думи, образувани със суфикс -ъць, са следните:

богоборецъ, -а м. (1) богоборец θεομάχος: ꙗще ли ѿ бѣ ѣсть, не възможете разорити тѣо • ꙗкогда и богоборци ѡбращете сѣ (76б) (Деян. 5:35–39). От КСП – в Супр (за гр. θεομάχος). У Срезн – в Златостр14в.

братолюбиець, -а м. (1) братолюбец φιλάδελφος: Птоломеи братолюбиець ꙗже ѿ вѣсждѣ книги събравъ (57б). Липсва в КСП. У Срезн – в ПандАнт11в (за гр. φιλάδελφος). Налице и в КлОхр, ГЦ.

мльвотворецъ, -а м. (1) революционер, бунтар νεωτεροποιός: ꙗже присно дѣхѣ стѣомѣ съпротивлѣжшии сѣ • мльвотворци и мѣтежници•(88а). Лексемата е хапакс.

Повечето лексеми, образувани със суфикс -ъць, които са регистрирани в антиюдейските слова, са познати на книжовната традиция. Лексемите кѣпъць, лъстьць, ловъць, творецъ са налице в по няколко от КСП, а творецъ може да се причисли към общоупотребителната лексика в старобългарския език. В антиюдейските слова кѣпъць, лъстьць, творецъ са употребени с утвърдените от традицията значения: кѣпъць – „търговец“, лъстьць – „измамник, съблазнител“, творецъ – „творец, създател“, и предават съответно гръцките думи ἔμπορος, πλάνος, ποιητής.

Лексемата ловъць – „ловец“, превежда гр. κυνηγέτης. С това гръцко съответствие тя не е регистрирана в преводните текстове, които използваме за съпоставка. В някои от КСП лексемата е част от словосъчетанието ловъць рѣвамъ, букв. „ловец на риби“, чрез което се предава гр. ἄλιεύς – „рибар“. В Супр с ловъць се превежда гр. λυκότηρ. В Мак и в Мин1097 ловъць също предава гр. ἄλιεύς. В Пан-

дАнт11в. с ловъць се превежда гр. $\theta\eta\rho\epsilon\upsilon\tau\acute{\eta}\varsigma$, а в Дор – гр. $\acute{\alpha}\gamma\rho\epsilon\acute{\upsilon}\sigma\alpha\varsigma$.

Думата **страдальць** – „страдалец, мъченик“, която предава гр. $\acute{\alpha}\theta\lambda\eta\tau\acute{\eta}\varsigma$, е единствената, която липсва в КСП. В голяма част от тях е налице мотивиращият глагол **страдати**. Лексемата **страдальць** е регистрирана в множество по-късни паметници.

В КСП по наблюденията на Цейтлин в лексико-семантичката група на съществителните имена за лица, образувани със суфикс **-ъць**, преобладават сложните думи и това се смята за нейна отличителна особеност (Цейтлин 1986: 156). В изследването си върху *nomina agentis* в Шестоднева на Йоан Екзарх Т. Мострова отбелязва високата продуктивност на словообразователния тип със суфикс **-ъць** при образуването на композита в този паметник (Мострова 1983: 104). Подобно твърдение не може да се отнесе към антиюдейските слова, където регистрираме три сложни думи, образувани със суфикс **-ъць**.

И трите лексеми представляват калки на изходните гръцки думи. Лексемата **вогговоръць** – „богоборец, противник на бога“, е част от цитат от Деян. 5:35–39 и предава гр. $\theta\epsilon\omicron\mu\acute{\alpha}\chi\omicron\varsigma$. В процеса на калкиране точно се възпроизвеждат компонентите на изходната гръцка лексема. Вторият компонент съществува като самостоятелна дума в езика. Думата **вогговоръць** не се среща особено често в ръкописите. От КСП е налице само в Супр като калка на гр. $\theta\epsilon\omicron\mu\acute{\alpha}\chi\omicron\varsigma$. В същия паметник за превеждане на гръцката лексема се използва и **вогосваръникъ**.

Другите две сложни думи липсват в КСП. Лексемата **вратолювьць** превежда прозвището на един от македонските владетели на Египет Птолемея II – $\Phi\iota\lambda\acute{\alpha}\delta\epsilon\lambda\phi\omicron\varsigma$ – „братолюбец“. Тук при калкирането се разменят местата на компонентите, което е характерно за композитума, съдържащи корен **люб-**, които предават гръцките лексеми с първи компонент **фил-** (Цейтлин 1986: 284). Въпреки че **вратолювьць** липсва в КСП, моделът за групови композита с първи компонент **врато-** им е познат. Например в Супр е налице **вратолювьствию**, в СинЕвх – **вратролювию** за гр. $\phi\iota\lambda\alpha\delta\epsilon\lambda\phi\acute{\iota}\alpha$ (Цейтлин 1986: 227). Лексемата **вратолювьць** е регистрирана в някои по-късни паметници.

Композитумът **млъвотворъць** представлява новообразуване в езика. Тя има значение „революционер, бунтар“ и представлява калка на гр. $\nu\epsilon\omega\tau\epsilon\rho\omicron\lambda\omicron\iota\acute{\omicron}\varsigma$ с точно възпроизвеждане на компонентите на изходната гръцка дума. Лексемата е непозната на книжовната традиция. Сред груповите композитуми, регистрирани в КСП, липсват та-

кива с първи компонент *млѣво-*. Вторият компонент *творьць* представява самостоятелна дума и се явява втори компонент на множество сложни думи.

Образуваните с наставка *-ьць* имена за лица Р. Цейтлин разделя на две групи в семантично отношение: „Наименования на лица според тяхното постоянно занятие, професия и лица според свойствените им действия, обичайни занятия, постъпки“ (Цейтлин 1986: 159). Регистрираните в антиюдейските слова лексеми, образувани със суфикс *-ьць*, се разпределят в посочените две групи така: 1. *кѣпьць, ловьць, творьць*; 2. *лѣстьць, пришльць, страдальць, боговорьць, братолювьць, млѣвотворьць*.

Призводните съществителни имена за лица, образувани с наставки *-ьникъ, -ьникъ*, представляват най-многобройната група сред всички съществителни имена за лица, регистрирани в антиюдейските слова (36 от общо 87). От тях енокоренни са 32 лексеми, а 4 – композитума. За лексемите от тази лексико-семантична група е характерно, че техни мотивиращи думи са основно имена – прилагателни или съществителни. Малка част от тях представляват девербативи – 5 енокоренни и 2 сложни думи.

вѣсадьникъ, -а м. (3) 1. колар ἠνίοχος: непокорѣшиа ѿ неѣдовѣ ѣдрѣжмаа выважтѣ, ѿ ниже ѿга нѣже ѣзды, нѣже вѣсадѣника (ἠνίοχου) рѣкы приѣмлатѣ (526); 2. конник, ездач ἀναβάτης: ѣже въ пѣснехъ мѡѣсѣ ꙗлаше, конѣ ѿ вѣсадника (ἀναβάτην) вѣврѣже въ мѡре (796). (Изх. 15:1). От КСП – в новата част на СинПс (Песен 1 – по Изх.15:1,4,19) (за гр. ἀναβάτης). В SJS – в ГригПар; в псалтирите – Бол, Пог, Лобк, Пар (за гр. ἀναβάτης). У Срезн – в СинПат1 в. Налице и в ЕфрС (за гр. ἠνίοχος и ἐπιβάτης), ИПал (гр. ἀναβάτης), МанХр, ЕвтГ.

оглагольникъ, -а м. (1) обвинител κατήγορος: праведныи себѣ ѡглагольникъ (κατήγορος) въ прѣвослѡвѣи ѣсть (1176). Липсва в КСП. У Срезн – в Мин1097, Ефкрмч, НикПанд (за гр. κατήγορος). У Микл – в Златоуст от 1574 г., Сборник със смесено съдържание XIV в.

отѣстѣпникъ, -а м. (1) отстъпник ἀποστάτης: прѣдалѣ ѣси нѣ въ рѣцѣ врагѣ везаконѣныхъ мрѣзкыныхъ ѡстѣпникъ (ἀποστατῶν) (81a). Липсва в КСП. У Срезн – в ГрНаз1 в, ЙоЕкзБог (за гр. ἀποστάτης). Налице и в КлОхр, Симсб, ЙоЕБог (за гр. ἀποστάτης), ЙоШест (за гр. ἀποστάτης), ЕфрС (за гр. ἀποστάτης), БорСнд (за гр. ἀποστάτης), МанХр.

прѣимьникъ, -а м. (1) приемник, наследник διάδοχος: ѡпадѣше же ѡномѣ, ѿ ѣже ѡ четырехъ роговъ ѡвращение когожѡ ѡ прѣимьникъ (τοὺς διαδόχους) по съмѣрти прѣвааго црѣ ꙗвлѣти. (856). От КСП – в Супр за гр.

διάδοχος. У Срезн – в ГАмарт (διάδοχος). В ЙЕБог е налице приемникът (за гр. διάδοχος), в ЙЕСл – приемникът за гр. κληρονόμος. Лексемата е налице и в МанХр, ГЦПСЕ, ГЦЖСтД (прѣемникъ), МПКипр (приемникъ).

плѣньникъ, -а м. (1) роботърговец, отвличащ хора в робство ἀνδραποδιστής: ἴαкоже плѣнници (οἱ ἀνδραποδισταὶ) ὠβοψῆα ἢ плакоῦ и тыи зовомыж страгала· ἢ йна нѣкаа такова множицеж малыими подажше дѣтеми ἢ прѣльщажше, свободы тыж ἢ самыж жизни лишажть. (61б). От КСП – в Мар, Асем, Сав, Клоц, Супр (за гр. αἰχμάλωτος). В SJS – Григ-Пар, Слепч. У Срезн – в Сб1076, Мин1097, ПандАнт11в. (за гр. αἰχμάλωτος). Налице в КлОхр, Симсб, ЕфрС (за гр. αἰχμάλωτος), МанХр, ЕвтГ.

Сложните думи, образувани със суфикс -ьникъ, са:

законоположьникъ, -а м. (2) законодател νομοθέτης: ἴако не законопрѣстѣпень нѣкыи вѣ заколеныи· нж самыи законоположьникъ (95б). В КСП липсва. У Срезн – в Мин1097, НикПанд (за гр. νομοθέτης). Налице и в Симсб, ЕвтГ, ГЦ.

земедѣльникъ, а м. (1) земеделец γεωργός: зане ἢ ѿ земедѣлникъ трѣдолюбнѣи· вьнегда ймать съсѣдствѣжщѣи потоку прѣвлауащѣ тѣхъ земедѣльства (63б). В КСП липсва. У Микл – в Диалози на папа Григорий и дьякон Петър, XVI в., с гр. съотв. γεωργός.

Две от лексемите, образувани със суфикс -ьникъ – вѣсадьникъ и прѣемникъ, са регистрирани в КСП. В Златоустовите слова думата вѣсадьникъ е с две значения – „колар“ – за гр. ἡνίοχος, и „конник, ездач“ – за гр. ἀναβάτης. Второто значение се проявява в цитат от Изх. 15:1. Повечето употреби на вѣсадьникъ в текстовете, които се използват за сравнение, са свързани с контекста от Изх. 15:1. Единствено в ЕфрС имаме случай, в който лексемата предава и гр. ἡνίοχος, което освен „колар“ има и значение „водач на колесница“. В същия паметник вѣсадьникъ предава и ἐπιβάτης – „конник“.

Лексемата прѣемникъ има значение „приемник, наследник“ и представлява превод на гр. διάδοχος. От КСП е регистрирана в Супр със същото гръцко съответствие. Налице е и в някои по-късни паметници. В различните ръкописи обликът ѝ варира в зависимост от представката и глаголната основа, която се ползва в процеса на словообразуване – приемникъ, приємникъ, прѣемникъ. В антиюдейските слова производната лексема е образувана от сегашната основа на глагола.

Лексемата **оглагольникъ** – „обвинител“ – е превод на гр. *κατήγορος*. Липсва в КСП. В Супр е налице глагольът **оглаголати** – „обвиня“ – за гр. *κατηγορεῖν*, а също и отглаголно съществително **оглаголание** – „обвинение“ – за гр. *κατηγορία*. Лексемата **оглагольникъ** се среща в малко на брой ръкописи. В антиюдейските слова са налице два нейни синонима – **обличителъ** и **клеветъникъ**, които също предават гръцката лексема *κατήγορος*.

В КСП липсва и **отъстъпникъ** – „отстъпник“, превод на гр. *ἀποστάτης*. В голяма част от тях е налице мотивиращият глагол **отъстъпнати**. Лексемата **отъстъпникъ** е регистрирана в значителен брой по-късни паметници като превод на гр. *ἀποστάτης*.

По-особен е случаят с употребата на думата **плѣньникъ** в словата. Обикновено тя принадлежи към мотивираните от прилагателни имена съществителни имена за лица, като значението ѝ е „този който е пленен, пленник“. С това значение тя присъства в ръкописите, които използваме за сравнение, като в преводните предава гр. *αἰχμάλωτος*. В текста на словата обаче **плѣньникъ** превежда гръцката дума *ἀνδραποδιστής* – „пленяващ, отвличащ хора в робство“. Тази семантика на изходната гръцка дума говори, че вероятно тук в процеса на словообразуване ролята на мотивираща дума играе не прилагателното име **плѣньнъ** – „пленен“ (за **плѣньникъ** – „пленник“), а глагольът **плѣнити** – „пленявам“ (за **плѣньникъ** – „пленяващ хора“).

Две от сложните думи, образувани със суфикс **-ъникъ**, са девербативи. И двете калкират изходните гръцки лексеми. Лексемата **законоположъникъ** – „законодател“ – калкира точно гр. *νομοθέτης*, а **земедѣльникъ** – „земеделец“ – гр. *γεωργός*. И двете липсват в КСП. В тях обаче се срещат сложни думи с първи компонент **законо-** – в СинПс същата гръцка дума е преведена чрез композита **законодавъць**, а в Супр е налице съществителното **законоположение**, което предава гр. *νομοθεσία*. Сложения с първи компонент **земе-** не са познати на КСП⁸. Такива се появяват в по-късни ръкописи – у ГЦ е налице словообразователният синоним **земедѣльць**, а в Дор – **земледѣлатель**, чрез

⁸ В КСП *γεωργός* се превежда с **дѣлатель** (Зогр, Мар, Асем, Сав, Супр, СинЕвх); същото е и в по-късните Апостоли – Христ, Шишат.

което се превежда гр. γεωργός. Лексемата **законоположникъ** е налице и в доста по-късни паметници, докато **земедѣльникъ** е регистрирана у Микл в късен ръкопис от XVI в. с гр. съотв. γεωργός. Вторите компоненти и на двете сложни думи не съществуват като самостоятелни думи в езика.

В изследването си върху лексиката на старобългарските ръкописи Р. Цейтлин разделя съществителните имена за лица, образувани със суфикси **-ъникъ/-юникъ**, на пет групи по отношение на тяхното значение. Малобройните съществителни имена за лица от глаголна основа, регистрирани в антиюдейските слова, се вписват в три от очертаните от авторката семантични групи. Към първата, която включва „съществителни, изразяващи лице според рода на неговата дейност, професия, според неговото обичайно занятие“ (Цейтлин 1986: 140), можем да отнесем **въсадъникъ**, **законоположникъ**, **земедѣльникъ**. Към групата, обединяваща „думи със значение лице като носител на определени качества, отличителни свойства, определено състояние, характерно за него“ (Цейтлин 1986: 142), отнасяме лексемата **отъстъпникъ**. Последната група включва „дума, изразяваща лице според неговото отношение към обществото, според неговото социално положение“ (Цейтлин 1986: 143) и тук поставяме лексемите **оглагольникъ**, **плѣньникъ**, **прѣимъникъ**.

Редките словообразователни типове са представени в антиюдейските слова от съществителни имена за лица, образувани с наставки **-ица**, **-ъка**, **-търь**.

Агентивните имена със суфикс **-ица** са три на брой – 1 еднокоренно и 2 композита. В семантично отношение тази група лексеми „обозначават лицата по техните характерни постъпки, действия, рядко – професии“ (Цейтлин 1986: 175).

ѡвница, -а м. (3) убиец δημιος, φονεύς, ἀνδροφόνος: тѣже мощенъ ви вьлгъ ѡсхътити его ѡ ѡвницаж (τοῦ δημίου) ржкѡ (55б); тѣ же того тако безъкъстиши, ꙗко ѡвница (φονέας) его ѡ распеншихъ его почитати ѡ ѡпокаати празникъ ѡхъ приѡвѡщенѣемъ (60а); ѡвница (ἀνδροφόνος) еси ѡе. понеже съпостата ѡставилъ еси (65а). От КСП – в Зопр, Мар, Асем, СинЕвх, Клоц, Супр. В SJS – в Слепч, Шишат, Мак, ГригПар (φονεύς). У Срезн – в Ефкрмч (φονεύς). Налице и в КлОхр, Симсб, ЕфрС (φονεύς), ПрКоз, БорСнд, МанХр, Дор (φονεύς).

христоѡбѣица, -ѡ м. (2) христоубиец, убиец на Христос χριστοκτόνος; ѡ ѡ приѡбѣиѣна прѣмѣнѣнѣи хрѣстоѡубѣиць (55а). Лексемата е регистрирана у ГЦ.

чловѣкоѡбѣица, -ѡ (4) човекоубиец ἀνθρωποκτόνος; ѡнѣ ѡлѡкоѡбѣица ѣсть ѡзнаѡла (126б) (Йоан 8:44). В КСП – в Зогр, Асем (за гр. ἀνθρωποκτόνος). У Срезн – в Мин1096. Налице и в ЕфрС.

При трите си употреби в антиюдейските слова лексемата ѡбѣица – „убиец“ – предава различни гръцки думи – δήμιος, φονεύς, ἀνδροφόνος. Значението на гръцката лексема δήμιος е „палач“ и превеждането ѝ в с ѡбѣица е свързано с общото базисно значение и на двете думи – „този, който убива“. Във втория случай се предава гръцкото φονεύς – „убиец“ – с това съответствие лексемата се среща в голяма част от текстовете за съпоставка – КСП и по-късни ръкописи. В третия случай се предава гръцкият композитум ἀνδροφόμος, чието значение е „човекоубиец“. Преводачът не е счел за нужно да калкира гръцката дума, а е следвал основното значение на ѡбѣица, като от контекста се подразбира за какво точно става дума.

В двете сложни думи, образувани със суфикс -ица, ѡбѣица се явява втори компонент, който оформя „смисловото ядро на сложението“ (Цейтлин 1986: 215). И двете лексеми – христоѡбѣица – „христоубиец, убиец на Христос“ – и чловѣкоѡбѣица – „човекоубиец“ – представляват калки съответно на гр. χριστοκτόνος и ἀνθρωποκτόνος.

Думата христоѡбѣица липсва в КСП, но в тях са налице сложни думи с първи компонент христо-. В Супр е регистриран композитум христоѡбѣиство за гр. χριστοκτονία. От текстовете, които използваме за съпоставка, лексемата христоѡбѣица е употребена единствено в съчиненията на Григорий Цамблак.

Лексемата чловѣкоѡбѣица е налице в някои КСП, а също и в по-късни ръкописи като калка на гръцкия композитум ἀνθρωποκτόνος.

Към редките словообразователни форманти за съществителни имена за лица от глаголна основа спадат и -търь и -тъка, които са представени с по една лексема.

пастъръ, -ѡ м. (2) пастир ποιμήν: ѣлма ѡ пастърѣ (поимѣнес), донѣже ѡбо ничѡже забавлѣтъ ѡнѣ звѣрь· пѡ дѡвоиѣ ѡли тисѡж себе повръгѣше, трѣстѣж свирѡѣ (63б). От КСП – в Зогр, Мар, Асем, СинЕвх, Клоц, Супр. В SJS – в Охр, Слепч, Мак, Христ, ГригПар, Беседи на Григорий

Велики. У Срезн – в ПандАнт11в. Налице е и в КлОхр, ЕфрС, СлЙЕ, ПрКоз, Прор, НЖЙР, БорСнд, МанХр, Дор, ЕвтТ, ГЦЖСтД, ГЦПСЕ, ГЦНадгрКипр, МПКипр.

владѣка, -ѣ м. (26) владика, господар, владетел δεσπότης: не зане љзѣ похвалѣмѣ бывѣа. нѣ ꙗко вѣка (δεσπότης) мои прославлѣаше са (50б). От КСП – в Зогр, Мар, Сав, Боян, Ен, СинПс, СинЕвх, Клоц, Супр. В SJS – в Христ, Слепч, Шишат, Житие на Методий, Житие на Кирил. У Срезн – в Изб1073, ГрНаз11в, Ефр крмч. Налице и в КлОхр, Симсб, ЙЕБог, ЙЕ-Шест, СлЙЕ, ЕфрС, ПрКоз, ПЧерн, Прор, ИПал, БорСнд, МанХр, Дор, ЕвтТ, ГЦЖСтД, ГЦПСЕ, ГЦМЙН.

Лексемите пастѣрь – „пастир“ – и владѣка – „владика, господар, владетел“ – предават съответно гръцките думи ποιμήν и δεσπότης. Отличават се с висока честота на употреба в КСП и това дава основание да ги отнесем към общоупотребителната лексика в старобългарския език. Регистрирани са и в по-късните паметници със същите гръцки съответствия и са част от старобългарското наследство в лексикалния фонд на съвременния български език.

Съществителните имена за лица от глаголна основа (nomina agentis), регистрирани в превода на антиюдейските слова на Йоан Златоуст, обединяват малко на брой словообразователни типове. Някои от тях – формираните със суфиксите -тѣль, -ѣць, -ѣникѣ – се характеризират с по-голяма продуктивност. Редките суфикси -ица, -тѣрь и -ѣка са представени с единични лексеми.

В количествено отношение доминира словообразователният тип с наставка -тѣль, следва този с наставка -ѣць и след това е този със суфикс -ѣникѣ. Единствено в рамките на словообразователния тип с наставка -тѣль се появяват нови, непознати на традицията лексеми, като именоватѣль и ѣадитѣль, мотивирани от познати глаголни основи.

Преводът на антиюдейските слова се характеризира с липсата на случаи на словообразователна синонимия при отглаголните имена за лица. Както е известно, наличието на богата словообразователна синонимия и конкуренцията на словообразователните средства са част от книжовната норма, характеризираща старобългарските паметници. Тези особености са типични за ранния период от развитието на книжовния език, белязан от усилено натрупване на езикови средства.

Липсата на словообразователна синонимия е характерна за по-късния етап от развитието на стария български книжовен език, в който се появява преводът на антиюдейските слова. Особеност на този етап е ограничаването на количеството на словообразователните ти-

пове и избягването на словообразователната синонимия чрез специализиране на суфиксите.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1980:** Ангелов, Б. Търновският книжовник Дионисий Дивни. [Angelov, B. Tarnovskiyyat knizhovnik Dionisiy Divni.] // *Старобългарска литература*. 1980, № 7, 54 – 62.
- Ефимова 2006:** Ефимова, В. С. *Старославянская словообразовательная морфемика*. [Efimova, V. S. Staroslavianskaya slovoobrazovatel'naya morfemika.] Москва: Институт славяноведения РАН, 2006.
- Златарски 1904:** Златарски, В. Н. Житието на св. Теодосия Търновски. [Zlatarski, V. N. Zhitieto na sv. Teodosiya Tarnovski.] // *СБНУ*, 2(20), 1904, 19 – 27.
- Мин 1862:** Migne, J. P. *Patrologiae cursus completus. Series graeca*. T. XLVIII. Paris, 1862, col. 843 – 942.
- Калайдович, Строев 1825:** Калайдович, К., Строев, П. *Обстоятельное описание славяно-российских рукописей, хранящихся в Москве в библиотеке тайного советника, сенатора, двора его императорского величества, действительного каммергера и кавалера графа Феодора Андреевича Толстого*. [Kalaydovich, K., Stroyev, P. Obstoyatel'noye opisaniye slavyano-rossiyskih rukopisey, hranyashchihsya v Moskve v biblioteke taynogo sovetnika, senatora, dvora yego imperatorskogo velichestva, deystvitel'nago kammergera i kavallera grafa Feodora Andreyevicha Tolstogo.] Москва, 1825.
- Мострова, 1983:** Мострова, Т. Nomina agentis в „Шестоднева“ на Йоан Екзарх в съпоставка със старобългарските паметници. [Mostrova, T. Nomina agentis v „Shestodneva“ na Yoan Ekzarh v sapostavka sas starobalgarskite pametnitsi.] // *Български език*. 1983, № 2, 101 – 107.
- Спасова 1999:** Спасова, М. Производни съществителни имена за означаване на лица в старобългарския и в среднобългарския превод на Oratio XXXVIII (Слово за Рождество Христово) от Григорий Богослов. [Spasova, M. Proizvodni sashtestvitelni imena za oznachavane na litsa v starobalgarskiya i v srednobalgarskiya prevod na Oratio XXXVIII (Slovo za Rozhdestvo Hristovo) ot Grigoriy Bogoslov.] // *Търновска книжовна школа*. Т. 6. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 1999, 231 – 253.
- Спасова 2009:** Спасова, М. Приписка с името на книжовника Дионисий в български ръкопис от 1355/1365 г. [Spasova, M. Pripiska s

imeto na knizhovnika Dionisiy v balgarski rakopis ot 1355/1365 g.] // „България, земя на блажени...“ *In memoriam Professoris Iordani Andreevi*. Международна конференция в памет на проф. д.и.н. Йордан Андреев. В. Търново: Ивис, 2009, 423 – 433.

Цейтлин 1986: Цейтлин, Р. М. *Лексика древнеболгарских рукописей*. [Tseytlin, R. M. *Leksika drevnebolgarskih rukopisey*.] София: Изд. на БАН, 1986.

ИЗТОЧНИЦИ

Авва Доротея Слова 2010: Димитров, К. *Речник-индекс на словата на Авва Доротея*. [Dimitrov, K. *Rechnik-indeks na slovata na Avva Dorotey*.] В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2010. (= Дор).

Борилов синодик 2015: Тотоманова, А., Христов, И. *Речник-индекс на словоформите в Бориловия синодик*. [Totomanova, A., Hristov, I. *Rechnik-indeks na slovoformite v Boriloviya sinodik*.] София: „ГРА-ФИС – Ал. Жеков“, 2015. (= БорСнд).

Григорий Цамблак Мъчение на Йоан Нови 1966: Русев, П., Давидов, А. *Григорий Цамблак в Румъния и старата румънска литература*. [Rusev, P., Davidov, A. *Grigoriy Tsamblak v Rumaniya i starata rumanska literatura*.] София: Изд. на БАН, 1966. (= ГЦМЙН).

Григорий Цамблак Похвално слово за Евтимий 1971: Русев, П., Гълъбов, И., Давидов, А., Данчев, Г. *Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак*. [Rusev, P., Galabov, I., Davidov, A., Danchev, G. *Pohvalno slovo za Evtimiy ot Grigoriy Tsamblak*.] София: Изд. на БАН, 1971. (= ГЦПСЕ).

Григорий Цамбак Надгробно слово за Киприян 1983: Русев, П. *Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа*. [Rusev, P. *Estetika i maystorstvo na pisatelite ot Evtimievata knizhovna shkola*.] София: Изд. на БАН, 1983. (= ГЦНадгрКипр).

Григорий Цамблак Слово за отсичане на главата на Йоан Кръстител 1983: Русев, П. *Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа*. [Rusev, P. *Estetika i maystorstvo na pisatelite ot Evtimievata knizhovna shkola*.] София: Изд. на БАН, 1983. (= ГЦЙоКр).

Григорий Цамблак Житие на Стефан Дечански 1983: Давидов, А., Данчев, Г., Дончева-Панайотова, Н., Ковачева, П., Генчева, Т. *Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак*. [Davidov, A., Danchev, G., Doncheva-Panayotova, N., Kovacheva, P., Gencheva, T. *Zhitie na Stefan Dechanski ot Grigoriy Tsamblak*.] София: Изд. на БАН, 1983. (= ГЦЖСтД).

- Григорий Цамблак 1999:** Спасова, М. *Сложните думи в съчиненията на Григорий Цамблак*. [Spasova, M. Slozhnite dumī v sachineniyata na Grigoriy Tsamblak.] В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 1999. (= ГЦ).
- Евтимий Търновски 2010:** Калужняцки, Е. *Съчинения на българския патриарх Евтимий (1375 – 1393)*. [Kaluzhnyatski, E. Sachineniya na balgarskiya patriarh Evtimiy (1375 – 1393).] В. Търново: ПИК, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2010. (= ЕвтТ).
- Ефрем Сирин 1990:** Aitzetmüller, R. *Paraenesis. Die altbulgarische Übersetzung von werken Ephraims des Syrers*. 5, Freiburg, 1990. (= ЕфрС).
- Иванова-Мирчева, ред. 1999 – 2009:** *Старобългарски речник*. [Starobalgarski rechnik. T. 1 (a – n) – T. 2 (o – v).] Ред. Д. Иванова-Мирчева. Т. 1 (a – n) – Т. 2 (o – v). София: „Валентин Траянов“, 1999 – 2009. (= КСП).
- Историческа Палея 1994:** Станков, Р. *Лексика Исторической Палеи*. [Stankov, R. Leksika Istoricheskoy Palei.] В. Търново: ПИК, 1994. (= ИПал).
- Йоан Екзарх Слова 1971:** Иванова-Мирчева, Д. *Йоан Екзарх Български. Слова*. [Ivanova-Mircheva, D. Yoan Ekzarh Balgarski. Slova.] София: Изд. на БАН, 1971. (= ЙЕСл).
- Йоан Екзарх Шестоднев 1975:** Aitzetmüller, R. *Das Hexameron des Exarchen Johannes*. 7, Graz, 1975. (= ЙЕШест).
- Йоан Екзарх Богословие 1983:** Sadnik, L. *Des hl. Johannes von Damaskus Ἐκθροσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδοξοῦ πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes*. 4, Freiburg, 1983. (= ЙЕБог).
- Киприян Похвално слово за митрополит Петър 1983:** Русев, П. *Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа*. [Rusev, P. Estetika i maistorstvo na pisatelite ot Evtimievata knizhovna shkola.] София: Изд. на БАН, 1983. (= КипрМП).
- Класически старобългарски паметници 1994:** *Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков)*. [Staroslavjanskiy slovar' (po rukopisyam X – XI vekov).] Ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Е. Благова. Москва: Русский язык, 1994;
- Климент Охридски 1994:** Христова, И. *Речник на Словата на Климент Охридски*. [Hristova, I. Rechnik na slovata na Kliment Ohridski.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994. (= КлОхр).
- Манасиева хроника 1988:** *Среднеболгарский перевод хроники Константина Манассии в славянских литературах*. [Srednebolgarskiy perevod hroniki Konstantina Manassii v slavyanskikh literaturah.] Ред.

- И. С. Дуйчев, Д. С. Лихачов. София: Изд. на БАН, 1988 (= МанХр).
- Миклошич 1862 – 1865:** Miklosich, F. *Lexikon palaeoslovenico – graeco – latinum*. Vindobonae, 1862 – 1865 (= Микл);
- Народно житие на Йоан Рилски 1936:** Иванов, Й. Жития на св. Ивана Рилски. [Ivanov, Y. Zhitiya na sv. Ivana Rilski.] // *Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет*, 32, 1936, 28 – 37 (= ЖЙР).
- Речник на старославянския език 1958 – 1997:** *Slovník jazyka staroslověnského*. Red. J. Kurz, Z. Hauptova, 1 – 4. Praha: Nakladatelství československé Akademie ved, 1958 – 1997 (= SJS);
- Петър Черноризец 1994:** Павлова, Р. *Петър Черноризец. Старобългарски писател от X век*. [Pavlova, R. Petar Chernorizets. Starobalgarski pisatel ot X vek.] // Кирило-методиевски студии, кн. 9. София: Изд. на БАН, 1994 (= ПЧерн).
- Презвитер Козма 1976:** Давидов, А. *Речник-индекс на Презвитер Козма*. [Davidov, A. Rechnik-indeks na Prezviter Kozma.] София: Изд. на БАН, 1976 (= ПрКоз).
- Пророчески книги 1998:** Златанова, Р. *Старобългарският превод на Стария завет. Т.1*. [Zlatanova, R. Starobalgarskiyat prevod na Stariya zavet. T.1.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1998 (= Прор).
- Симеонов сборник 1993:** *Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. 2. Речник-индекс*. [Simeonov sbornik (po Svetoslavoviya prepis ot 1073 g.). T. 2. Rechnik-indeks.] Ред. Р. Павлова, София: Изд. на БАН, 1993 (= Симсб).
- Срезневски, 1893 – 1912:** Срезневский, И. И. *Материалы для словаря древне-русского языка*. [Sreznevskiy, I. I. Materialy dlya slovarya drevne-russkago yazyka.] СПб., 1893 – 1912. (=Срезн).

СЪКРАЩЕНИЯ

Асем – Асеманиево евангелие
Бол – Болонски псалтир
Боян – Боянски палимпсест
ГАмарт – Хроника на Георги Амартол
Гр. съотв. – гръцко съответствие
ГрНаз11в. – 13 слова на Григорий Богослов от 11 в.
ГригПар – Григоровичев паримейник
Деян. – Деяния на светите апостоли
Ен – Енински апостол

ЕфрКрмч – Ефремовска кормчая от XII в.
ЕфрСир13 в. – Паренесис на Ефрем Сирин в препис от XIII в.
Златостр – Златоструй
Зогр – Зографско евангелие
Изб1073 – Изборник от 1073 г.
Изх. – Изход
ИМал – Хроника на Йоан Малала
Йоан – Евангелие на Йоан

ЙоЕкзБог – „Богословие“ на Й. Дамаскин в превод на Й. Екзарх
Клоц – Клоцов сборник
Лобк – Лобковицки псалтир
Мак – Македонски апостол
Мал. – книга на пророк Малахия
Мар – Мариинско евангелие
Мин1096 – Служебен миней за септември от 1096 г.
НикПанд – Пандекти на Никон Черногорец по ркп от XIII в.
Охр – Охридски апостол
ПандАнт11в. – Пандекти на Антиох от XI в.
Пар – Парижки псалтир
Пог – Погодинов псалтир

Рил – Рилски листове
Сав – Савина книга
Сб1076 – Сборник от 1076 г.
СинЕвх – Синайски евхологий
СинПат11в. – Синайски патерик от XI в.
СинПс – Синайски псалтир
Слепч – Слепченски апостол
Супр – Супрасълски сборник
Унд – листи на Ундолски
УстКрм – Устюжка кормчая от XIII в.
Флп. – Послание на апостол Павел до Филипяни
Христ – Християнополски апостол
Шишат – Шишатоваци апостол
3 Цар. – Трета книга Царства